

Siposné Nándori Eszter

A szegénység motiváló ereje a társadalmi és szolidáris gazdaságban

Számos társadalmi vállalkozást a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni harc hív életre, mivel az ilyen problémákra tisztán piacgazdasági viszonyok között, illetve kormányzati támogatásokkal, segélyekkel sokszor nem sikerül valódi megoldást találni. A tanulmány a szegénység és a társadalmi kirekesztettség, illetve ehhez kapcsolódóan a jövedelem-egyenlőtlenségek és a munkaintenzitás alakulását vizsgálja a poszt szocialista országokban egyrészt nemzeti, másrészt regionális szinten, és hívja fel a figyelmet arra, hogy mely régiókban van a társadalmi vállalkozások fent említett céljaira a legnagyobb szükség.

Kulcsszó: szegénység, kirekesztettség, egyenlőtlenség, munka-intenzitás.

JEL kód: I32

Társadalmi vállalkozások és a szegénység kapcsolata

A társadalmi vállalkozások egy része felismerte, hogy számos olyan társadalmi probléma létezik (szegénység, munkanélküliség, környezetvédelem), amelyekre a kormányzati támogatások, segélyek és adományok nem tudnak hosszú távú megoldást kínálni. Számos vállalkozás létrejöttének oka tehát a szegénység és a társadalmi kirekesztettség elleni harc.

Tartós megoldás az lenne, ami önmagát képes fenntartani. A társadalmi vállalkozások azonban felismerték, hogy a piaci viszonyokra hagyatkozva a hátrányos helyzetű csoportok helyzete hosszú távon nem oldható meg. (Leadbeater 2007)

A társadalmi vállalkozások tehát a társadalmi igényekre és a kritikus társadalmi helyzetekre igyekeznek megoldást találni, például szállás biztosításával a hajléktalanok számára, népkonyhák üzemeltetésével, mikro-hitelezéssel vagy a közoktatásból kimaradóknak a társadalomba való visszaintegrálásával (Lévesque – Mendell, 2005). Számos társadalmi vállalkozás úgy működik, mint egy piaci vállalat, viszont a profitját társadalmi célokra fordítja. Mások a társadalmi célokat internalizálják, ami többlet időt és kiadást jelenthet. A társadalmi vállalkozások ezért gyakran összetettebben, bonyolultabban és drágábban működnek, mint a piaci alapú vállalkozások. (Leadbeater 2007)

Szegénység és társadalmi kirekesztettség

A szegénységet sokan az alacsony jövedelemmel azonosítják. Számos szegénységkonceptió abból kiindulva határozza meg a szegénység mértékét kizárólag a jövedelem alapján, hogy a pénz egy általános és univerzális eszköz, ami más javakra is átváltható. A jövedelmi helyzet kizárólagos figyelembe vétele azzal az előnnyel is jár, hogy így viszonylag egyszerűen definiálható a szegénység határa és könnyen mérhető a megfigyelési egységek jövedelmi szintje (Spéder 2002). A szegénység jövedelmi mérőszáma a relatív szegénységi ráta, mely azt fejezi ki, hogy a népesség milyen aránya él a társadalomban valamely átlagos jövedelmi szint alatt. Az Európai Unióban a mediánjövedelem 60%-a a legáltalánosabban elfogadott relatív jövedelmi mutató (Központi Statisztikai Hivatal 2013).

A szegénység azonban sok szegénységkutató meggyőződése szerint komplexebb fogalom annál, minthogy egyetlen tényező, a jövedelem alapján vizsgáljuk. További figyelembe veendő tényező lehet az öröklött vagyon, a saját termelés értéke, a hitelek vagy a rokonok támogatásai. Ezek hozzájárulhatnak a jólét emelkedéséhez az egyén jövedelmi szintjének változása nélkül is. A komplexebb megközelítés problémája azonban, hogy rendkívül nehéz a jövedelmen kívüli tényezők számbavétele (Spéder 2002).

Mindezen kívül a kutatók egyre nagyon hangsúlyt fektetnek a nem-monetáris tényezők vizsgálatára is (Gábos – Szívós 2004). Így a szegénység és a társadalmi kirekesztettség komplex értelemben kerül meghatározásra. Kirekesztettnak, azaz depriválnak lehet tekinteni azokat, akik több szempontból is hátrányos helyzetben vannak, tehát esetükben a hátrányok halmozottan fordulnak elő. A halmozott szegénység és a társadalmi kirekesztettség azonban nem teljesen azonos fogalmak. A halmozott szegénység esetén elsősorban a végeredményen, tehát bizonyos javaktól és szolgáltatásoktól való megfosztottságon, kirekesztettség esetén pedig inkább a szegénységhez vezető folyamatokon van a hangsúly (Havasi 2002). Azért lényeges a komplexebb szemléletmód, mert a depriváció sokkal nagyobb arányú, ha több dimenziót egyidejűleg veszünk figyelembe, mint ha a szegénységet pusztán az alacsony jövedelem alapján határoznánk meg (Bokor 1987).

A *társadalmi kirekesztettség* komplex elemzésére a társadalmi indikátorok segítségével nyílik lehetőség (Bukodi 2001). A társadalmi indikátoroknak alapvetően két céljuk van: a társadalmi változások felmérése, valamint a társadalmi jólét mérése és leírása (Noll 1998). A társadalmi kirekesztettség számos indikátor segítségével jellemezhető. A társadalmi kirekesztettség mérésére szolgálnak az anyagi deprivációs indikátorok, amelyek arról adnak képet, hogy mi az, amit egy háztartás megengedhet magának, és mi az, amit nem. Így a jövedelmi szükségletek mellett az anyagi deprivációs indikátor megragadja a jövedelmi erőforrások megfelelőségét és az anyagi szükségletek kielégülését is. Az Európai Unió statisztikai hivatala, az Eurostat a jövedelmi és életkörülmények alakulását az anyagi depriváció különböző dimenziói segítségével vizsgálja, melyek az alábbiak:

- pénzügyi nehézségek,
- tartós javaktól való megfosztottság,
- lakhatási nehézségek,
- környezeti depriváltság (Eurostat 2017).

A pénzügyi nehézségekkel küzdők azok, akiket az alábbi problémák közül legalább egy érint:

- az otthonát nem tudja elég melegen tartani,
- évente nem engedhet meg magának egy hetes, az otthonán kívüli nyaralást,
- nem engedhet meg magának minden második nap olyan étkezést, ami húst, csirkét vagy halat (vegetáriánusok esetén ezek a növényi megfelelőjét) tartalmaz,
- váratlan anyagi kiadásait nem tudja fedezni,
- fizetési hátralékba kerül (jelzálog, albérlet, közüzemi számlák, részletfizetés vagy más kölcsönügyletek kapcsán).

A tartós javaktól való megfosztottság esetén az alábbi javak közül legalább egy hiányzik: telefon, színes TV, számítógép, mosógép, személygépkocsi. A lakhatás dimenzió szerint deprivált az, aki az alábbiak közül legalább az egyik problémától szenved: szivárgó tető / nyirkos falak / padló / korhadó ablakkeretek, túl sötét lakhely, nincs fürdő / zuhany, nincs a lakótérben angol wc, ami a háztartás kizárólagos használatában lenne. A környezeti depriváltság azt jelenti, hogy az alábbi problémák valamelyike fennáll: a szomszédból vagy az utcáról bejövő zajok; szennyezettség vagy más környezeti problémák; bűncselekmények, erőszak, vagy vandalizmus a környéken. (Eurostat 2017)

A szegénység vizsgálatakor nem hagyható figyelmen kívül a jövedelemegyenlőtlenségek vizsgálata. Előfordulhat nagyarányú szegénység, miközben az egyenlőtlenségek relatíve alacsonyak (hiszen a társadalomban nincsenek nagyon magas jövedelműek), illetve előfordulhat alacsony szegénységi ráta mellett is magas jövedelemegyenlőtlenség (amikor kevesen élnek a szegénységi küszöb alatt, de a legszegényebbek és a leggazdagabbak között mégis nagyok az egyenlőtlenségek). A kvintilisek, vagyis jövedelmi ötödök összes jövedelemből való részesedése képet ad az egyenlőtlenségek mértékéről. Minél közelebb van az egyes kvintilisek részesedése a 20%-hoz, annál kisebbek az egyenlőtlenségek.

A szegénységet sokszor szoros összefüggésbe hozzák a munkaerő-piaci hátrányokkal. A megfelelő anyagi erőforrások hiányában a szegény családok gyermekei nem tudnak az oktatási

és képzési rendszerben részt venni és versenyképes tudást szerezni. Ennek hiányában pedig nem, vagy csak nagyon nehezen tudnak a munkaerőpiacon elhelyezkedni. A munkanélküliség, illetve az alacsony munkaerő-piaci intenzitás és a szegénység így gyakran halmozott hátránnyá együtt jelentkezik.

Szegénység a posztszocialista országokban

A közép és kelet-európai országok¹ a rendszerváltás előtti időszakban viszonylag gazdagok voltak (Bezemer 2006). Ezt követően – más rendszerváltó országokhoz viszonyítva – a piacgazdasági reformok relatíve hamar lezajlottak és az átmenettel járó gazdasági visszaesés rövid és mérsékelt maradt. Ezen országsoporton belül azonban nem minden ország nyújtott egyforma gazdasági teljesítményt. Az egy főre jutó jövedelem 3450 USD (Litvánia) és 9509 USD (Szlovénia) között szóródott. (Bezemer 2006)

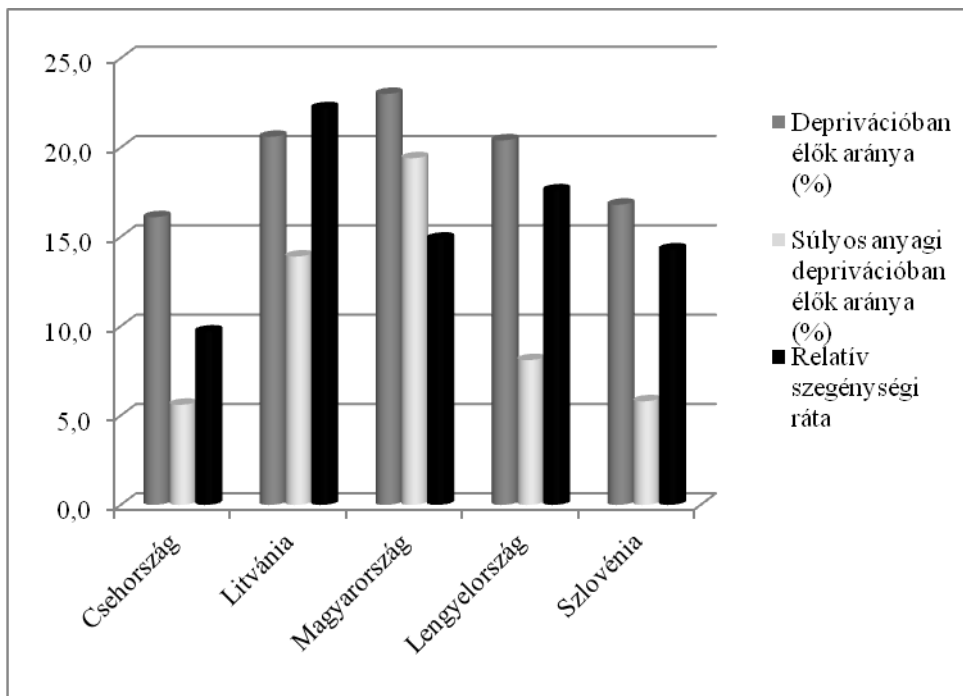
Az átmenet a hirtelen megnövekedett munkanélküliség és infláció miatt a lakosság jelentős részének növelte a szegénységi kockázatát, valamint a jövedelmek egyenlőtlenségét valamennyi vizsgált országban. (Bezemer 2006) A vizsgált posztszocialista országok² 2004-ben csatlakoztak az Európai Unióhoz. Bő egy évtizeddel a csatlakozás után az anyagi depriváció (azaz egy szempont szerinti hátrányos helyzet) és a súlyos anyagi depriváció (vagyis legalább négy szempont szerinti hátrányos helyzet) által érintett népesség aránya a vizsgált országok esetén az 1. ábrán látható.

Bár Magyarországon az anyagi depriváció európai viszonylatban rendkívül magas (2015-ben a népesség 41%-át érintette, míg az uniós átlag csupán 19,5%³), növekedés elsősorban a gazdasági válság következtében jelentkezett (2009-2012 között enyhén). 2012-től folyamatos csökkenés tapasztalható. (Gábos et al. 2015) A posztszocialista országok szegénységéről a leginkább kedvező képet Szlovéniában és Csehországban kapjuk, ahol a deprivációban élők aránya 17% alatti, a súlyos anyagi deprivációban élők aránya 6% alatti és a relatív szegénységi ráta is csupán 10-14% (1. ábra).

¹Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Kelet-Németország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia

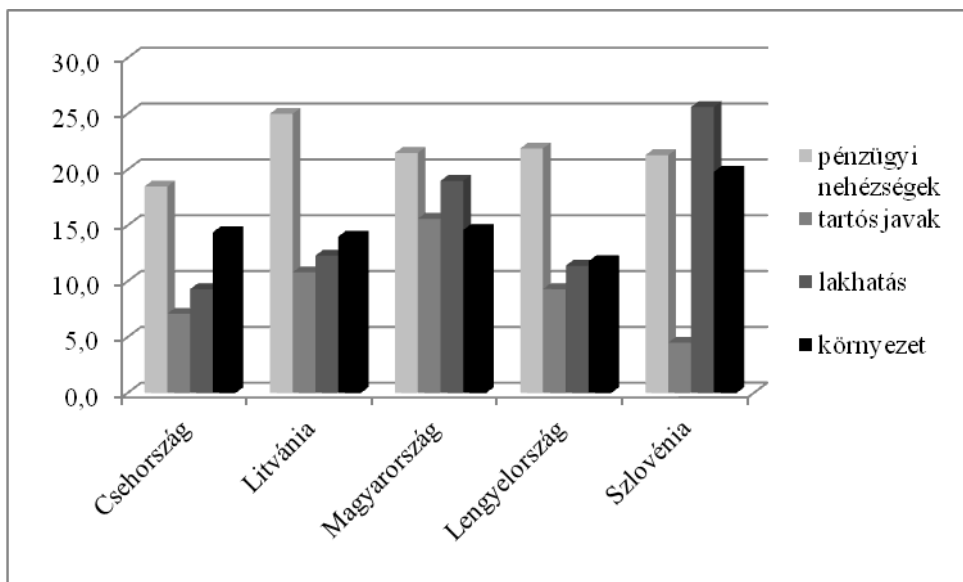
²Csehország, Lengyelország, Litvánia, Magyarország, Szlovénia

³A TÁRKI Háztartás Monitoring vizsgálatai alapján.

1. ábra A deprivációban és a súlyos anyagi deprivációban élők aránya a posztoszocialista országokban, 2015⁴

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

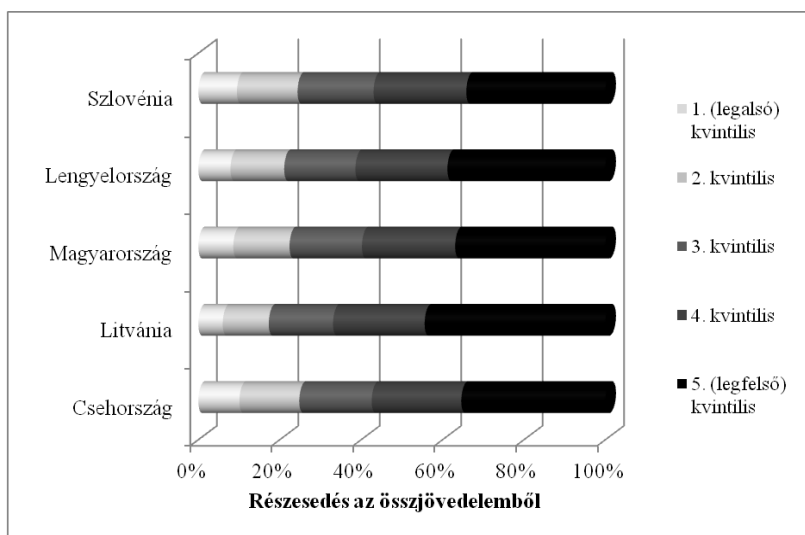
2. ábra Az anyagi depriváció fő dimenziói a posztoszocialista országokban, 2015

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

⁴ Deprivációban élők alatt azokat érti a szerző, akik legalább egy indikátor szerint depriváltak minősülnek. A súlyos anyagi depriváció a legalább 4 indikátor szerint depriváltakra jellemző.

Az anyagi depriváció dimenziói közül a pénzügyi nehézségek (összhangban a 1. ábra adataival) elsősorban Litvániát, Lengyelországot és Magyarországot érintik, míg Csehországot legkevésbé (2. ábra). A tartós javak megszerzése és a lakhatási problémák legtöbb esetben Magyarországon és Litvániában okoznak gondot. A környezeti problémák azonban – a depriváció többi dimenziójától eltérően – a lakosság legnagyobb arányát Szlovéniában érintik.

A posztoszocialista országok közül Lengyelországban és Magyarországon jellemzően magasak a jövedelmi egyenlőtlenségek, míg Csehországban vagy Szlovéniában alacsonyabbak (Förster – Szivós – Tóth, 2006). A kvintilisek összes jövedelemből való részesedésének aránya (3. ábra) alapján megállapítható, hogy Litvániában a legnagyobbak az egyenlőtlenségek, hiszen az leggazdagabb 20% jövedelmi részesedése 44%, míg a legszegényebbé csupán 6%. A 2015-ös adatok alapján is Csehországban és Szlovéniában a legalacsonyabbak az egyenlőtlenségek (a legalsó kvintilis részesedése 9-10%, míg a legfelső kvintilisé 34-36%).

3. ábra A kvintilisek részesedése az összes jövedelemből a posztoszocialista országokban, 2015

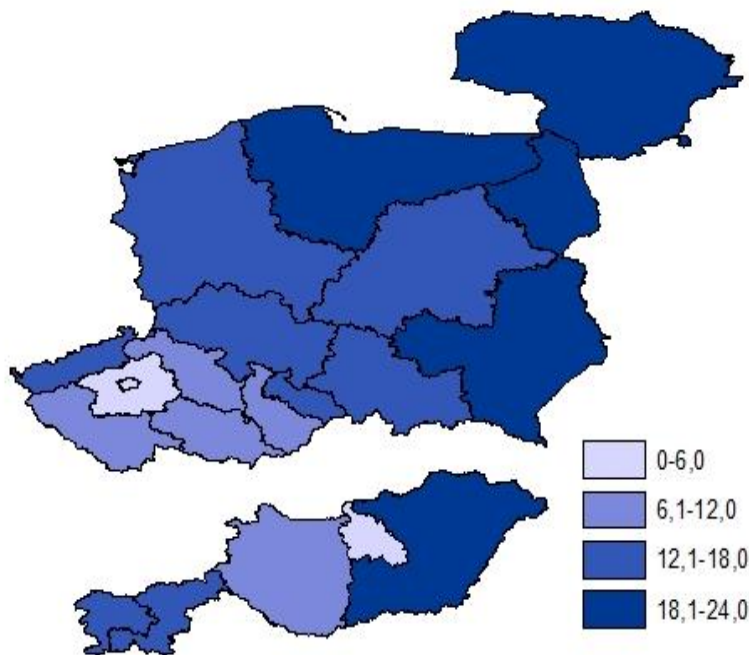
Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Regionális különbségek a posztoszocialista országokban

A szegénység regionális megoszlásáról a vizsgált 5 ország NUTS1-es régiói szegénységi rátáinak vizsgálata alapján (4. ábra⁵) azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a posztoszocialista országok keleti felében (Litvánia, Lengyelország és Magyarország keleti része) magasabb (18-22%-os) a szegénységi ráta, míg a nyugati régiókban (Csehországban, Szlovéniában, Lengyelország és Magyarország nyugati felén) 5-17% körüli.

Az alacsony munkaintenzitású háztartások aránya (5. ábra) Csehország egyes régióiban (Severozápad és Moravskoslezsko) 14% fölötti, míg a vizsgált országok többi régiójában 10% alatt marad. Magyarországon és Litvániában 9-10% körüli, míg Lengyelországban csupán 6-8%, Csehország többi régiójában pedig 4-7%.

⁵ Az adatokat ArcGIS térképszerkesztő szoftver segítségével jelenítettem meg. A térképen az adatok rendelkezésre állása miatt Csehországra és Szlovéniára NUTS2-es adatok, míg a többi országra vonatkozóan NUTS1-es adatok szerepelnek.

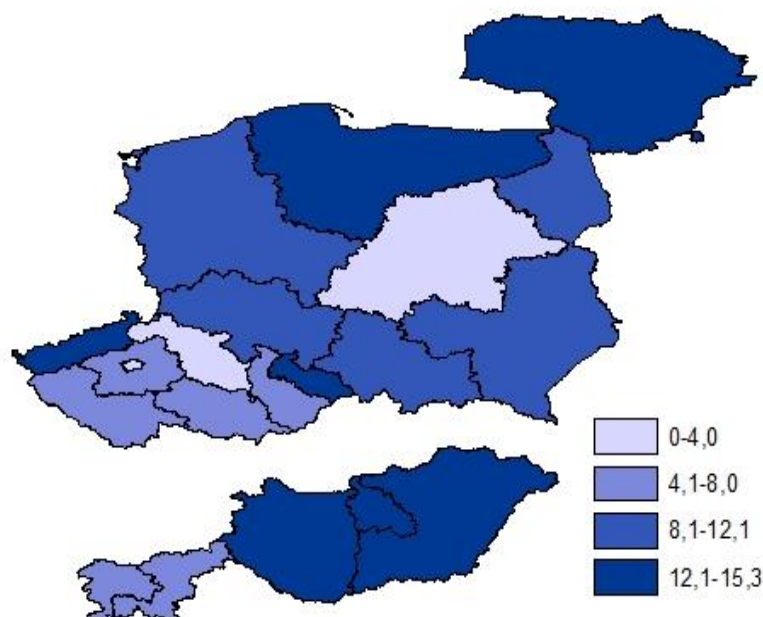

4. ábra Szegénységi ráta a posztoszocialista országok régióiban, 2015⁶

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Az anyagi szegénység és az alacsony munkaintenzitás közötti kapcsolat a vizsgált országok 20 régiójára vonatkozó adatok felhasználásával korrelációs számítással vizsgálható. A lineáris korrelációs együttható értéke 0,549, ami közepesen erős pozitív irányú, 5%-on szignifikáns kapcsolat jelenlétére utal.

⁶A térképen Csehországra és Szlovéniára NUTS2-es adatok, míg Lengyelországra, Magyarországra és Litvániára NUTS1-es szintű adatok szerepelnek.

5. ábra Nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban élők aránya a teljes népesség százalékában a posztoszocialista országok régióiban, 2015⁷

Forrás: saját szerkesztés Eurostat adatok alapján

Társadalmi vállalkozások a leghátrányosabb helyzetű térségekben

A vizsgált országok régiói közül Magyarország keleti fele és Litvánia esik a leginkább hátrányos helyzetbe az anyagi szegénység és a munkaerő-piaci helyzet alapján.

- Magyarországon összesen 260 régi típusú (2007-2013 között alapított) szociális szövetkezet működik, 250 új típusú, 400 NGO és 2600 szociális céllal működő non-profit szervezet. A valódi társadalmi vállalkozásoknak explicit szociális céljuk a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek életkörülményeinek javítása. Ezek a vállalkozások leginkább olyan mikrovállalkozások, amelyek munkaerő-piaci szempontból hátrányos helyzetű társadalmi csoportok tagjait (korlátozott munkaképességűeket, romákat vagy alacsony iskolai végzettségűeket) foglalkoztatják. Ezek közül számos vállalkozás az ország legszegényebb régióiban működik, különösen a vidéki területeken. Az ország legszegényebb részein, ahol magas a tartós munkanélküliség, különösen a korlátozott munkaképességűek és a romák körében, az adókedvezményeket élvező szociális szövetkezetek sokszor az egyetlen munkalehetőséget teremtik meg. (European Commission 2014a)
- Litvániában a 2014-2020 EU Strukturális Alapok operatív programjában szerepel a társadalmi integráció elősegítése és a szegénység elleni harc támogatása (8. prioritás). A

⁷A térképen Csehországra és Szlovéniára NUTS2-es adatok, míg Lengyelországra, Magyarországra és Litvániára NUTS1-es szintű adatok szerepelnek.

társadalmilag kiszolgáltatott csoportok társadalmi vállalkozások által történő foglalkoztatásának bővítése fontos prioritás volt a 2014-2015 években. Összesen 69 társadalmi vállalkozás működött 2014-ben az országban, melyből 64 a mozgássérültek segítésére jött létre. (European Commission 2014b)

Összegzés

A posztoszocialista országokban a piacgazdaságra való átmenet, bár más rendszerváltó országokhoz képest kevésbé fogta vissza a gazdasági növekedést, számos társadalmi problémát felerősített. Nemcsak a munkanélküliek aránya nőtt meg rövid idő alatt drasztikusan, de a szegénység és a társadalmi kirekesztettség is a társadalom egyre szélesebb rétegét érintette. Ezzel párhuzamosan az egyenlőtlenségek is emelkedtek, mivel a korábban viszonylag széles középosztály jelentős része elszegényedett, míg a legmagasabb jövedelműek nagy része tovább növelte jövedelmi részesedését.

A szegénység egyes dimenzióinak 2015. évi vizsgálata egyértelműen igazolja a vizsgált országok közül Csehország és Szlovénia átlagosnál kedvezőbb helyzetét nemcsak az anyagi szegénység, hanem a jövedelmek egyenlőtlenségének és az alacsony munkaintenzitásnak a vonatkozásában is. Az anyagi szegénység és az alacsony munkaintenzitás közötti kapcsolat szignifikánsnak bizonyult, ami arra utal, hogy a hátrányok gyakran halmozottan jelentkeznek. Ezt támasztja alá az is, hogy Litvániában és Magyarországon a szegénység több vizsgálati dimenzió mentén is az átlagot meghaladónak bizonyult (szegénységi ráta, jövedelemegyenlőtlenségek, alacsony munkaintenzitás, deprivációban és súlyos anyagi deprivációban élők aránya).

A szegénység és a társadalmi kirekesztettség megléte tehát valamennyi posztoszocialista országban indokolja az ilyen problémák felszámolásáért létrejövő és működő társadalmi vállalkozások létét. Különösen fontos lenne ilyen vállalkozások működése azokban a régiókban, ahol a társadalmi problémák a legsúlyosabbak, vagyis Magyarországon keleti részén és Litvániában.

További kutatások témája lehet annak vizsgálata, hogy a szegénység és társadalmi kirekesztettség ellen létrejött társadalmi vállalkozások sűrűsége korrelál-e a társadalmi problémák súlyosságával, vagyis több ilyen vállalkozás működik-e a legszegényebb régiókban.

Irodalomjegyzék

- BEZEMERD. J. (2006): Poverty in Transition Countries. *Journal of Economics and Business*. Vol. 9. Nr. 1, 11-35.
- BOKOR Á. (1987): Szegénység a mai Magyarországon. Magvető Kiadó: Budapest.
- BUKODI E. (2001): Társadalmi jelzőszámok – elméletek és megközelítések. *Szociológiai Szemle*; 11. évf., 2. sz., 35-57.
- EUROPEAN COMMISSION (2014a): A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Country Report: Hungary.
- EUROPEAN COMMISSION (2014b): A map of social enterprises and their eco-systems in Europe. Country Report: Lithuania.
- EUROSTAT EU statistics on income and living conditions (EU-SILC) methodology - material deprivation by dimension. [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_\(EU-SILC\)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_statistics_on_income_and_living_conditions_(EU-SILC)_methodology_-_material_deprivation_by_dimension), letöltés ideje: 2017.02.20.
- FÖRSTER M. F. - SZIVÓS P. - TÓTH I. GY. (2006): A jóléti támogatások és a szegénység: Magyarország és a többi visegrádi ország tapasztalatai. Budapest: TÁRKI.
- GÁBOS A. - SZIVÓS P. (2004): Szegénység Magyarországon az EU-csatlakozás küszöbén. In: Társadalmi Riport 2004. Budapest: TÁRKI, 96-117.
- GÁBOS A. - TÁTRAI A. - B. KIS A. - SZIVÓS P. (2016): Anyagi depriváció Magyarországon, 2009-2015. In: Társadalmi Riport 2016. (szerk: Kolosi T., Tóth I. Gy.), 130-150.

- HAVASI É. (2002) Szegénység és társadalmi kirekesztettség a mai Magyarországon. *Szociológiai Szemle*, 12. évf., 4. sz. 51-71. old.
- KÖZPONTI STATISZTIKAI HIVATAL (2013): A relatív jövedelmi szegénység és a társadalmi kirekesztődés (Laeken-i indikátorok), 2012. Statisztikai Tükör 7. évf. 66. sz.
- LEADBEATER, Ch. (2007): Social enterprise and social innovation: Strategies for the next ten years. A social enterprise think piece for the Office of the Third Sector, November 2007. <http://www.peopleproject.eu/wiki/PEOPLE%20WIKIS/socialentrepreneurship/mainSpace/files/Social%20enterprise%20and%20social%20innovation.pdf> Letöltés ideje: 2016. november 15.
- LÉVESQUE, B. - Mendell, M. (2005): The Social Economy: Approaches, Practices and a Proposal for a New Community-University Alliance (CURA). *Journal of Rural Cooperation*, 33 (1), 21-45.
- NOLL, H.-H. (1998): Social Indicators and Social Reporting: The International Experience; internetes forrás: <http://www.ccsd.ca/noll1.html>, Letöltés ideje: 2016. december 20.
- SPÉDER ZS. (2002): A szegénység változó arcai: Tények és értelmezések; Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság; Budapest. Századvég.